РОЗВИТОК ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

УДК 553.3/9 (477.82)

DOI <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2021.eco.4-37.29>

ОПТИМІЗАЦІЯ СТРУКТУРИ ТА РЕКРЕАЦІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ЛЮБОМЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Федонюк В.В., Іванців В.В., Федонюк М.А., Панькевич С.Г.

Луцький національний технічний університет

вул. Львівська, 75, 43018, м. Луцьк

ecolutsk@gmail.com, v.ivantsiv71@gmail.com, m.fedoniuk@lntu.edu.ua, psg.mob@gmail.com

Розглянуто можливості розширення структури природно-заповідного фонду (ПЗФ) Любомльського району Волинської області. Виділено перспективні для заповідання нові об'єкти і природно-ландшафтні комплекси. Проведені протягом 2018–2020 рр. дослідження дозволили виділити на території Любомльського району низку об'єктів і ділянок, перспективних для заповідання. До таких ділянок відносяться: озера Ягодинське (Римарське), Гушанське; Бабинець; урочище Дике; озерний комплекс «Новоугрузькі озера» із прилеглими ділянками сосново-вільхового лісу та болотними масивами. Озера району (Ягодинське, Гушанське, Велике та Мале Новоугрузьке) є унікальними за їх гідрохімічними характеристиками і складом біоценозів. Низка ділянок (урочище Дике, Бабинець) можуть братися під охорону як ресурсні торфові заказники.

Нами виявлено низку проблем сучасного екологічного стану об'єктів ПЗФ у районі. Головними з них є такі: відсутність виділення в натурі меж більшості об'єктів ПЗФ місцевого значення, що часто не дозволяє забезпечити їхню ефективну охорону; відсутність маркування місць розміщення природно-заповідних об'єктів; надмірне рекреаційне навантаження на природні комплекси ландшафтного заказника загальнодержавного значення «Згоранські озера», який в літній період зазнає навали туристів, як і озеро Світязь. Розроблено низку рекомендацій щодо оптимізації рекреаційної діяльності на об'єктах ПЗФ Любомльського району, схематизованих та уніфікованих графічно. Впровадження цих рекомендацій дозволить вирішити низку проблемних завдань, а саме: забезпечити можливість покращення і надійності захисту мальовничих, мало змінених людиною природних ландшафтів Полісся; сприятиме збереженню місцезростань та осередків проживання зникаючих і малочисельних видів флори й фауни; сприятиме кращому дослідженню видового складу та спостереженню за видами, уможливить пошук нових їх місцезнаходжень; дозволить зменшити можливості неорганізованого відпочинку населення, яке глибоко впливає на природні комплекси через засмічення, недбале поводження з вогнем, шумове забруднення, нищення рослинності тощо; забезпечить контроль за техногенним навантаженням на ландшафтні комплекси району, за розвитком організованого відпочинку. *Ключові слова:* природоохоронні території, Любомльський район, Волинська область, рекреація.

Optimization of the structure and recreational use of the nature reserve fund of Lyboml area in Volyn region. Fedoniuk V., Ivantsiv V., Fedoniuk M., Pankevych S.

Possibilities of expanding the structure of the nature reserve fund of the Lyboml area of the Volyn region are considered. New objects and natural-landscape complexes promising for bequest are singled out. Studies conducted during 2018–2020 allowed to identify a number of objects and areas promising for the will in the territory of Lyboml district. These areas include: Lakes Yagodynske (Rymarske), Gushchanske; Babinets; Dicke tract; lake complex «Novougruzki lakes» with adjacent areas of pine-alder forest and swamps. The lakes of the district (Yagodynske, Gushchanske, Velyke and Male Novougruzske) are unique in their hydrochemical characteristics and composition of biocenoses. A number of areas (Dyke tract, Babynets) can be protected as resource peat reserves. A number of problems the current ecological condition of PZF facilities in the area were revealed. The main among these problems are the following: the lack of allocation in kind of the boundaries of most PZF objects of local significance, which often does not allow to ensure their effective protection; lack of marking of locations of nature reserves; excessive recreational load on the natural complexes of the landscape reserve of national importance «Zgoran Lakes», which in summer undergoes an influx of tourists, which is commensurate with Lake Svityaz. A number of recommendations have been developed for the optimization of recreational activities in the facilities of the Luboml district PZF, which are schematized and unified graphically. The implementation of these recommendations will solve a number of problems, namely: provide an opportunity to improve and reliably protect the picturesque, little-changed natural landscapes of Polissya; contribute to the preservation of habitats and habitats of endangered and small species of flora and fauna; will promote better study and observation of the species composition, will make it possible to search for new locations of these species; will create an opportunity to reduce the unorganized recreation of the population, which has a detrimental effect on natural complexes through littering, careless handling of fire, noise pollution, destruction of vegetation, etc.; provide control over the man-caused load on the landscape complexes of the district and the development of organized recreation. *Key words:* Protected Areas, Luboml district, Volyn region, recreation.

Постановка проблеми. Природно-заповідний фонд (далі – ПЗФ) включає до свого складу ділянки, природно-територіальні комплекси й окремі природні об'єкти, які перебувають під охороною держави та мають спеціальний режим використання. Об'єкти ПЗФ створюються з метою збереження природних екологічних систем і комплексів, складових біологічного різноманіття та є основою розбудови локальних, регіональних і глобальних екологічних мереж. Але зазвичай на території більшості об'єктів ПЗФ здійснюється рекреаційна діяльність різних типів. Рекреаційна діяльність – це всі види активності, спрямовані на задоволення потреб людини у відпочинку, оздоровленні, пізнанні природно-культурних цінностей деякої місцевості тощо. Проблемою є «конфлікт інтересів» між цілями та завданнями, що виконують об'єкти ПЗФ як заповідні системи, та метою, яка ставиться під час здійснення рекреаційної діяльності на їхній території. У контексті вищезазначеного у цьому дослідженні обґрунтовано необхідність збільшення площі заповідних територій одного з адміністративних районів Волинського Полісся – Любомльського району; оцінено еколого-ландшафтну, природничу й естетичну цінність вибраних для заповідання ділянок та об'єктів, а також розроблено рекомендації щодо оптимізації рекреаційного навантаження на території ПЗФ у районі.

Актуальність дослідження. Ця проблема – наявність певного протиріччя між заповідними, природоохоронними та рекреаційними функціями об'єктів ПЗФ, яка є актуальною протягом тривалого часу, активно дискутується в науковій літературі та в середовищі громадськості, небайдужої до екологічних питань. Саме це визначило актуальність проведеного дослідження з урахуванням значної площі та кількості об'єктів ПЗФ як на території усієї Волинської області, так і в Любомльському районі, з одного боку, та активізації рекреаційної діяльності в таких об'єктах за останні роки, з іншого боку.

Зв'язок авторського доробку із важливими науковими та науково-практичними завданнями. Створення нових природно-заповідних територій та їхнє збереження й охорона – це науково-практичне завдання надзвичайної ваги для України та її регіонів. Відсоток заповідності території нашої держави нині перевищив 7%, але він вдвічі менший за рекомендований МСОП для підтримання екологічної рівноваги у природних комплексах. Природних екосистем, збережених на 7% площі країни, явно не вистачає задля забезпечення стабільного природокористування (у країнах ЄС цей показник становить до 18%). Світовий досвід свідчить, що зберігати й підтримувати екосистеми у природному стані значно простіше, ефективніше та дешевше, ніж потім їх ренатуралізувати і відновлювати після деградації.

Зазначене вище має безпосереднє відношення і до регіону Волинського Полісся. Хоча загалом відсоток заповідності в регіоні є вищим, ніж у серед-

ньому в Україні (близько 12%), він суттєво різниться за адміністративними районами. У Любомльському районі такий показник є одним із найнижчих в області (4%), це суттєво нижче середнього відсотку заповідності в межах області та України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Структура, склад і природні особливості ПЗФ Волинської області та її окремих адміністративних районів вивчалися зазвичай у комплексі; процес їх дослідження розпочався в ХХ столітті. Перша деталізована характеристика природоохоронних об'єктів цієї території представлена в роботах К.І. Геренчука, М.П. Чайковського, Т.Л. Андрієнка, М.В. Хими́на, В.О. Тутейка, О.В. Грицай [1,2,3,4].

Водночас особливості рекреаційного використання природних комплексів об'єктів ПЗФ у регіоні аналізувались у роботах Т.П. Безсмертнюка, М.В. Хими́на, В.І. Павлова, Л.М. Черчика та інших авторів [4,5,6].

Подальшого розвитку дослідження структури, динаміки, особливостей становлення і перспектив розвитку природно-заповідного фонду регіону знайшло у працях З.К. Карпюка, І.М. Нетробчука, О.С. Музиченка, І.П. Ковальчука, Т.С. Павловської, Д.В. Савчука, Л.Т. Чижевської, Л.Д. Гулая, Б.І. Сакури, В.О. Фесюка, М.В. Хими́на, В.І. Мельника, В.В. Федонюка та багатьох інших науковців [7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16]. Вивченню окремих категорій ПЗФ території дослідження, їх географії, природних особливостей і рекреаційного використання присвячені праці В.В. Федонюка, М.А. Федонюка, З. Карпюка, М. Хими́на, В. Тутейка, О. Грицай, В. Нагалюка [4,8,13,14].

Проблема протиріччя між різними функціями заповідних об'єктів (зокрема, природоохоронною та рекреаційною) розглядається в наукових роботах Т. Андрієнка, Ю. Шеляг-Сосонка, С. Стойка, М. Гродзинського, В.О. Фесюка, І.А. Мороз та інших дослідників [3; 17; 18; 19].

Ю.Р. Шеляг-Сосонко, В.С. Ткаченко, Т.Л. Андрієнко, Я.І. Мовчан, В.О. Фесюк, В.В. Федонюк, Ю.М. Грищенко, М.С. Яковишина у своїх дослідженнях [17; 18; 19; 20] актуалізували питання щодо ролі природно-заповідних територій Волинського Полісся у структурі екологічної мережі регіонального та локального типів.

Проте стосовно окремих адміністративних районів області ґрунтовні наукові дослідження їх ПЗФ та особливостей функціонування екологічної мережі практично не проводилися, що спонукало до обрання теми цього дослідження.

Виділення не виділених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Предмет нашого дослідження – аналіз проблем, суперечностей і можливості їх вирішення у сфері рекреаційного використання об'єктів і територій ПЗФ на прикладі природно-заповідного фонду Любомльського району Волинської області. Саме ця

конкретизація дослідження за певною територією та її природними комплексами дозволяє виділити окрему частину більш загальної проблеми – збереження та розширення площі ПЗФ Волинської області і Волинського Полісся загалом.

Мета дослідження – обґрунтування необхідності заповідання низки ділянок і природних об'єктів у межах Любомльського району Волинської області; визначення перспективних напрямків рекреаційного використання існуючих та новостворених об'єктів ПЗФ; оцінювання можливості екологічно безпечної рекреаційної діяльності на їхній території; аналіз можливості збільшення площі заповідних зон у Любомльському районі; оцінювання варіантів і перспектив такого збільшення; обґрунтування еколого-ландшафтної, природничої, естетичної цінності вибраних для заповідання ділянок.

Новизна. Новизна роботи визначається тим, що для території Любомльського району Волинської області подібне дослідження не проводилося з того часу, як у 1993 р. було здійснено поділ великого Любомльського району на два менші (Шацький та Любомльський), після чого увага науковців переважно була прикута до Шацького району та Шацького НПП. У 2020 році внаслідок адміністративної реформи в Україні Любомльщина увійшла до укрупненого Ковельського району, проте цей край вирізняється своєю специфікою ландшафтів, екосистем і природокористування, що потребує вивчення.

Методологічне або загальнонаукове значення. Дослідження проведено на основі аналізу літературних і картографічних джерел, польових натурних обстежень, спостережень, аналізу та оброблення первинної інформації, опитувань жителів району, представників органів місцевого самоврядування та дотичних організацій. Це визначає його методологічне та загальнонаукове значення як прикладу досліджень подібного типу, проведених для адміністративних районів України. У зв'язку з адміністративно-територіальною реформою та виокремленням нових укрупнених районів в областях України запропоновані методи аналізу, підходи, розроблені рекомендації матимуть значну цінність.

Виклад основного матеріалу. Любомльський район розташований у північно-західній частині Волинської області. Через район проходять автостради: Київ-Ковель-Ягодин, Піща-Любомль-Вербя, залізниця на Хелм. Загальна площа району становить 1,4 тис. кв. км (або 7,3% території Волинської області), чисельність населення – 39,9 тис. чол. [14; 16].

Відсоток заповідності загалом у Волинській області становить біля 12%. Територія Любомльського району має дещо нижчий показник – 4,0%. Площа природно-заповідного фонду району нині становить 5925,32 га [8; 14].

З метою збереження унікальної природи краю на території Любомльського району створено 28 територій ПЗФ, серед яких 2 заказники загальнодерж-

авного значення («Мошне», «Згоранські озера»), 8 заказників місцевого значення і 17 пам'яток природи (рис. 1, 2).

Показник заповідності району невисокий, однак протягом останніх десятиліть спостерігається прогресивне скорочення площі природних екотопів (лісів, боліт, луків, озерних комплексів). На рис.3 представлені результати проведеної оцінки зміни лісистої території дослідження за період 2000–2018 роки (за результатами аналізу супутникових знімків, сервіс Global Forest Change). Як засвідчує аналіз зображень, площа вирубок суттєво перевищує площу нових лісонасаджень, проте слід врахувати тривалий час, який потребує ліс для свого зростання і поновлення біоценотичної цінності.

Рис. 1. Розподіл площі ПЗФ району за категоріями об'єктів

Рис. 2. Структура ПЗФ Любомльського району

Тому доцільно відшукувати в районі нові об'єкти, які потребують охорони та можуть отримати статус заповідних; серед них – озера та водно-болотні комплекси. Обстеження озерних комплексів (у районі наявні 14 озер, 5 із яких уже повністю або частково перебувають під охороною) показало, що озера Гушанське, Ягодинське, Бабинець, Велике та Мале Новоугрузьке мають високі показники біорізноманіття, є місцями оселення раритетних видів і характеризуються суттєвим рекреаційним потенціалом (рис. 4).

Нижче нами наведено коротку характеристику низки природних об'єктів, які можуть у близькій перспективі стати частиною природно-заповідного фонду Любомльського району Волинської області.

Рис. 3. Зміна лісистості району за період 2000–2018 рр.

А – місця вирубок; Б – місця поновлення лісів

Озеро Ягодинське. Знаходиться поблизу с. Римачі, тому його ще називають Римачівським. Озеро поверхневого живлення, площа – 76 га, частково заросле очеретом (до 20%), із західної сторони оточене болотом. Інша частина берега заросла чагарником, більшість берегів є піщано-луговими, південно-західна частина – торфова. Озеро називають Оком за глибину і красу, чистоту його водних плес. Нині екологічний стан води досить добрий (за даними Західно-Бузького басейнового управління водних ресурсів у пунктах спостереження в с. Забужжя та на р. Гапа в Ягодинці). Взяття під охорону озера дозволить стабілізувати екологічний стан ріки Гапи, що протікає через нього. У прибережних заплавах ріки Гапи водиться ропуха очеретяна, трапляється карась звичайний (види занесені до Червоної Книги України).

Озеро Гущанське. Озеро Гущанське площею 33 га, глибиною до 2 м з об'ємом води 2.862 млн. м³ знаходиться в селі Гуща Любомльського району на Волині. Озеро має дзеркально чисту воду; береги піщані, легкодоступні, з північної та північно-західної сторони є незначні зарості очерету. Частина прибережної території зайнята лісовими масивами.

В озері водиться щука, окунь, карась, короп, лящ, трапляються вугрі й раки, а також земноводні, плазуни, амфібії.

Озеро Бабинець. Озеро Бабинець знаходиться поблизу с. Головне. Це озеро поверхневого водного живлення, площа водного дзеркала становить 4 га. Озеро замулене, товщина донних відкладень становить 3,6 м; поверхня озера чиста, береги заросли верболозом, чагарниками; воно оточене лісовим масивом, болотом із великими запасами торфових покладів. Це одне з озер поєднаної групи, до якої входять Велике Згоранське, Хмільник, Бабинець, Мошне, Лісне, Оріхове, поєднані між собою річками. Озера є рекреаційними зонами влітку, частина з них входить до державного заказника «Згоранські озера». Значні запаси торфу дозволяють виділити в урочищі ресурсний заказник.

Урочище Дике. На території великого лісового масиву поблизу с. Радехів знаходяться значні поклади торфу на площі 56 га. Ця територія відноситься до Вишнівської (Радехівської) сільських рад.

Велике та Мале Новоугрузькі озера. Це два великі за площею водного дзеркала озера льодовиково-карстового походження, розміщені поблизу с. Новоугрузьке. Озеро Велике Новоугрузьке має площу 12,4 га. Озеро чисте, з незначними заростями очерету. Із західної та північної сторони озеро оточене лісовими насадженнями вільхи чорної, сосни. Береги легкодоступні, піщані, порослі чагарниками. У складі іхтіофауни налічуються щука, карась, короп, плотва, лящ, раки. До найцінніших видів належить червоний річковий окунь. Озеро Мале Новоугрузьке має площу водного дзеркала близько 4 га, 30% якої заросла очеретом. Із західної та північної сторони озеро оточене сосновим лісом.

Взяття під охорону виділених об'єктів у межах Любомльського району Волинської області дозволить оптимізувати екологічний стан окремих ділянок території, покращити структуру і збільшити площу ПЗФ району.

Рис. 4. Картосхема розміщення об'єктів, рекомендованих до заповідання

Рис. 5. Види рекреаційної діяльності на об'єктах ПЗФ (за видом та тривалістю)

Збільшення кількості об'єктів ПЗФ у районі доцільно здійснювати паралельно з оптимізацією рекреаційного природокористування. Нині переважаючим у Любомльському районі є загальнооздоровчий відпочинок у зоні інтенсивної рекреації Згоранських озер. Згоранський рекреаційний вузол містить зону пізнавального туризму, бази відпочинку, дитячі оздоровчі табори.

У Згоранських озерах карстового походження вода прісна, насичена киснем, з нейтральною слаболужною реакцією, чиста за мікробіологічними показниками. Велике Згоранське озеро – найбільш освоєне в рекреаційному відношенні, із цілющою водою і піщаними пляжами. Озеро використовується в літній період для купання, водного туризму й рибальства, має зручне розташування біля траси Любомль-Шацьк. Фактично озеро «відтягує» частину рекреантів, які прямують на Світязь, але часто зупиняються саме тут.

Проте загалом природно-рекреаційний потенціал Любомльського району Волинської області задіяний лише на 15-20%, що свідчить про значні перспективи подальшого рекреаційного освоєння. Регіон має низку особливостей, значення яких у майбутньому зростатиме, зокрема унікальні озерні комплекси з чистою прозорою водою, чудовими піщаними пляжами, естетичною, пейзажною різноманітністю ландшафтів; м'який лікувальний мікроклімат, невелику щільність населення; наявність грибних та ягідних місць; можливості нетрадиційного відпочинку («зелений туризм», агросадиби); відсутність транзитних потоків транспорту поряд із основними транспортними артеріями; наближеність до Центральної Європи; відносно розвинену інфра-

структуру та матеріально-технічну базу рекреації, що не вимагає великих капіталовкладень на реконструкцію задля наближення їх до світових стандартів.

Проблеми і протиріччя у сфері організації та розвитку рекреаційної діяльності на об'єктах ПЗФ Любомльського району досліджені на основі опрацювання наукової літератури, статистичних матеріалів, опитування місцевих жителів, консультацій у районних державних органах та власного досвіду польових обстежень цих об'єктів у літній період 2019–2020 рр.

Результати проведеного дослідження дозволили розробити низку схем, діаграм і скласти рекомендації. На рис. 5 представлена розроблена нами схема основних видів рекреаційної діяльності на об'єктах ПЗФ Любомльського району. Слід зазначити, що схема складена на основі дослідження специфіки видів рекреації у регіоні загалом, тому вважаємо за доцільне рекомендувати її як загальну та універсальну для Північно-Західного Полісся України.

Рекреаційну діяльність на об'єктах ПЗФ Любомльського району можна розділити на два основні види: короткочасну, або одноденну, яка не передбачає ночівлю на території чи поблизу території об'єкту ПЗФ, та довгострокову, або кількаденну, яка передбачає як мінімум дводенне перебування з ночівлею.

У межах району переважає перший вид, проте з року в рік у курортний сезон зростає кількість рекреантів, які прибувають у район для довготривалого відпочинку. Інтенсивність рекреаційного впливу зростає прямо пропорційно до тривалості перебування рекреантів на об'єктах ПЗФ, але вона більш значимо пов'язана з такими факторами, як

Рис. 6. Типові форми рекреації та їхні негативні екологічні наслідки

рівень екологічної свідомості рекреантів, їх відповідальне ставлення до довкілля, а також із вибором форм рекреації.

Проаналізувавши основні форми рекреаційної діяльності в районі, ми визначили потенційно небезпечні наслідки провадження її основних форм. Результати цього узагальнення представлено на схемі (рис. 6).

На рис.6 узагальнено основні типові форми рекреації на об'єктах ПЗФ Любомльського району та їхні негативні екологічні наслідки.

До таких наслідків належать:

– несанкціоноване викидання сміття в лісі, у прибережній смузі біля водойм, на пляжах та в інших невідновлених місцях, унаслідок чого формуються стихійні сміттєзвалища та відбувається масове площинне засмічення зон відпочинку влітку;

– пошкодження рослинного покриву, руйнування біотопів під час хаотичного збору дров, квітів, ламання гілок (особливо небезпечне для молодих дерев, підліску), витоптування трав'яного та мохового покриву, інколи – свідомий пошук і винищення рідкісних, раритетних видів (збір первоцвітів, лісових орхідей, росичок як для себе, так і на продаж тощо);

– шумове забруднення довкілля. Шум від двигунів автомобілів, шум юрми людей у лісі чи на пляжі, голосна музика, тощо – це все вкрай небезпечно для біоти, особливо для орнітофауни, іхтіофауни, мешканців лісів та лук;

– забруднення шкідливими викидами атмосферного повітря і водних об'єктів. Основним джерелом такого забруднення є автотранспорт рекреантів, моторні човни, останнім часом – водні мотоцикли, квадроцикли тощо;

– браконьєрство. Це окрема проблема в лісах та на водних об'єктах Любомльського району, з якою борються природоохоронні державні служби;

– неправильне розведення багать у невідновлених місцях.

Розглянувши всі негативні наслідки, спричинені рекреаційною діяльністю на території об'єктів ПЗФ району, проаналізуємо можливі шляхи мінімізації (зменшення) цих наслідків та запобігання їхньому поширенню.

Загальноприйнятим є твердження, що найбільшої шкоди довкіллю завдає масова неорганізована рекреаційна діяльність на об'єктах та на територіях ПЗФ, тоді як організація і впорядкування такої діяльності дозволяє мінімізувати її негативні наслідки. Отже, на нашу думку, рекреаційну діяльність у районі слід розвивати, адже тут наявний значний природно-рекреаційний потенціал, проте слід віддавати перевагу її організованим формам та методам. Невідворотність покарання за екологічне правопорушення, з одного боку, та стимулювання екологічно грамотної та виваженої поведінки рекреантів на об'єктах ПЗФ, з іншого, – це основні важелі впливу задля вибудовування стратегії оптимізації рекреаційного навантаження на території.

На рис. 7. нами представлено розроблену систему заходів щодо оптимізації та покращення сучасного рекреаційного використання об'єктів і територій ПЗФ. Зауважимо, що весь комплекс таких заходів поділено на три великі групи: економічні; організаційні; еколого-просвітницькі. Кожна група має свою специфіку, зумовлену особливостями природоохоронного законодавства.

Ми рекомендуємо для оптимальної організації рекреаційної діяльності забезпечити впровадження таких заходів: обладнання екологічних стежок (основні елементи облаштування – це встановлені за маршрутом стежки бесідки, інформаційні стенди, місця відпочинку, смітники, туалети); побудова оглядових веж на цікавих ландшафтних об'єктах (Згоранські озера,

Економічні заходи: штрафи за порушення природоохоронного законодавства, за несанкціоноване засмічення території, пошкодження біологічних об'єктів, браконьєрство тощо.

Організаційні заходи: вдосконалення рекреаційної інфраструктури, облаштування інформаційних стендів та таблиць, попереджувальних знаків, облаштування смітників, туалетів, місць роздільного збору відходів, створення впорядкованих кемпінгів, куточків для відпочинку та риболовлі, автостоянок.

Просвітницько-виховні заходи: бесіди, інформаційні буклети та листівки, статті у пресі та інформація в соцмережах щодо правил поведінки в об'єктах ПЗФ, штрафах за порушення цих правил, необхідності збереження природи рідного краю для майбутніх поколінь.

Рис. 7. Розроблені заходи щодо оптимізації здійснення рекреаційної діяльності на об'єктах ПЗФ Любомльського району

озеро Мошне тощо); облаштування пунктів прокату спортивного спорядження (велосипеди, катамарани, лижі, човни); облаштування велосипедних доріжок; облаштування впорядкованих кінних маршрутів; облаштування куточків для рибальства.

Зокрема, на основі обстеження території окремих об'єктів ПЗФ нами розроблено маршрути низки таких екологічних стежок:

- «Біологічні скарби озера Мошне», яка пролягатиме за однією з мальовничих лісових доріг від села Згорани до самого озера та певної частини прилеглої до нього території, де знаходиться місцезростання рідкісних видів флори;

- «Природні цінності Малого Згоранського озера», яка прокладатиметься вздовж західного узбережжя озера і прилеглого до нього лісового масиву;

- «Таємниці лісових озер» – стежина, яка петлятиме навколо озер Горіхове, Лісове, Хмільне та Бабинець – красивих водойм, що сховалися серед лісів. Любителів риболовлі, без сумніву, порадує велике різноманіття риби, яка водиться в озерах (вугор, лящ, щука, окунь, короп та інші види).

Така система заходів не потребує значних капіталовкладень, загалом для району вона з часом окупиться, оскільки дозволить привабити більше туристів-рекреантів, які, у свою чергу, вкладатимуть гроші в рекреаційний комплекс району, купуючи відповідні рекреаційні послуги. Насправді більшість сучасних людей прагне до цікавого і змістовного відпочинку, батьки хочуть показати якісь цікавинки своїм дітям, і за умови, що про ці цікавинки вони дізнаються, – відвідують, а потім порекомендують своїм знайомим.

Облаштування екологічних стежок, велосипедних і кінних маршрутів, паркувань дозволить урегулювати масове відвідування рекреантами лісу в літній сезон, спрямувати їхні потоки в напрямку, безпечному для особливо цінних природно-ландшафтних комплексів, заповідного ядра території. Водночас оглядові вежі, збудовані за цікавими про-

ектами, стають «родзинкою» заповідних зон, дозволяють насправді одним поглядом охопити великі за площею території і приваблюють бажаючих скористатися їхніми можливостями. Великі перспективи має сільський туризм (відпочинок у приватних будинках мешканців району), зелений туризм, літературний туризм (творчість згоранського автора В. Лиса широковідома та популярна) тощо. Обслуговування туристів і продаж їм сільськогосподарської продукції приносить додаткові прибутки місцевим жителям. Ураховуючи те, що регіон багатий на дичину та рибу, можливим є створення сучасних мисливсько-рибальських баз.

Головні висновки. Вищезазначене дозволило нам сформулювати такі висновки: 1) природно-ландшафтні особливості території Любомльського району визначають його значний рекреаційний потенціал та можливості для розширення й оптимізації мережі природоохоронних об'єктів. Помірний м'який клімат, рівнинний рельєф, чимала кількість природних водойм (озер та річок), оточених вічно-зеленими масивами лісів, та невелике техногенне навантаження – все це сприяє збереженню високої природно-ландшафтною та рекреаційно-туристичної цінності району; 2) нині, коли потреба в місцевому оздоровленні та відпочинку населення зростає, розширення передумов та інфраструктури для рекреаційної діяльності є необхідним як на регіональному, так і на районному рівні; 3) проведені протягом 2018–2020 років дослідження дозволили виділити на території Любомльського району низку об'єктів та ділянок, перспективних для заповідання, а саме: озера Ягодинське (Римарське), Гушанське; Бабинець; урочище Дике; озерний комплекс «Новоугрузькі озера» з прилеглими ділянками сосново-вільхового лісу та болотними масивами; 4) нами виявлено низку проблем сучасного екологічного стану об'єктів ПЗФ у районі, а саме: відсутність виділення в натурі меж більшості об'єктів ПЗФ міс-

цевого значення; відсутність маркування місць розміщення природно-заповідних об'єктів; надмірне рекреаційне навантаження в ландшафтному заказнику державного значення «Згоранські озера», який у літній період приймає такий самий потік туристів, як і на озера Шацького НПП; 5) розроблено рекомендації щодо оптимізації рекреаційної діяльності на об'єктах ПЗФ Любомльського району, впровадження яких дозволить вирішити низку проблем покращення захисту мальовничих, мало змінених людиною природних ландшафтів району, та забезпечить контроль за рекреаційним навантаженням на ландшафтні комплекси району; 6) організовані форми рекреаційної діяльності (екскурсії, організація екологічних стежок, створення пунктів організованого відпочинку, рибальства, берегових осередків водних розваг) дозволять суттєво зменшити стихійний негативний вплив на природно-ландшафтні комплекси

та об'єкти ПЗФ; 7) екологічне виховання й освіта – це наріжний камінь вирішення більшості екологічних проблем рекреації у природоохоронних територіях.

Отже, проведене нами дослідження підтверджує, що роль природно-заповідного фонду в житті біосфери й суспільства надзвичайно важлива та багатогранна, тому потрібно здійснювати постійну роботу з розширення структури регіонального ПЗФ, його оптимізації та шукати нові форми охорони.

Перспективи використання результатів дослідження. Результати дослідження і розроблені нами заходи щодо оптимізації складу і структури ПЗФ Любомльського району та рекреаційної діяльності в його межах рекомендуємо використовувати під час наукових досліджень і практичної діяльності фахівцям-екологам, спеціалістам у сфері туризму, рекреації, раціонального природокористування, а також в еколого-просвітницькій роботі.

Література

1. Геренчук К. І. Природа Волинської області. Львів : Каменяр, 1975. 147 с.
2. Чайковський М. П. Пам'ятки природи Волині. Львів : Каменяр, 1977. 80 с.
3. Система категорій природно-заповідного фонду України та питання її оптимізації / Андрієнко Т.Л. та ін. ; за ред. д. б. н., проф. Т. Л. Андрієнко. Київ : Фітосоціоцентр, 2001. 60 с.
4. Природно-заповідний фонд Волинської області / Химин М. та ін. ; за ред. М. Химиної. Луцьк : Ініціал, 1999. 48 с.
5. Безсмертнюк Т.П. Природно-антропогенні рекреаційно-туристські ресурси Північно-Західного регіону України. *Молодий вчений*. 2015. № 12 (27). Частина 3. С.143-151.
6. Павлов В. І., Черчик Л. М. Рекреаційний комплекс Волині: теорія, практика, перспективи. Луцьк : Надстир'я, 1998. 129 с.
7. Карпюк З.К. Розвиток заповідної справи на волинському Поліссі. *Природа Західного Полісся та прилеглих територій: збірник наукових праць*. 2013. № 10. С. 55-63.
8. Карпюк З.К., Фесюк В.О., Антипюк О.В. Природно-заповідний фонд Волинської області: альбом-каталог. Луцьк : Вежа, 2018. 136 с.
9. Гулай Л.Д., Сакура Б.І. Характеристика природно-заповідного фонду Волинської області. *Людина та довкілля. Проблеми неоекології*. 2016. №3-4 (26). С. 62-69.
10. Ковальчук І. П., Павловська Т.С., Савчук Д.В. Природно-заповідний фонд басейну р. Стохід: сучасний стан, картографічна модель, шляхи оптимізації функціонування. *Збірник наукових праць «Часопис картографії»*. 2011. Вип. 3. С. 82-91.
11. Нетробчук І. М., Музиченко О. С., Чижевська Л. Т. Стан природно-заповідного фонду Волині. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. 2008. №13. С. 135-140.
12. Химин М. В. Сучасний стан природно-заповідного фонду Волинської та Рівненської областей. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. 2007. № 11 (ч. II). С. 47-55.
13. Об'єкти природно-заповідного фонду Волинської височини / Мельник В. І. та ін. *Природа Західного Полісся та прилеглих територій : збірник наукових праць*. Волинський національний університет ім. Лесі Українки. 2010. № 7. С. 117-136.
14. Федонюк В., Федонюк М. Аналіз можливостей використання нових рекреаційно-туристичних об'єктів Любомльського району Волинської області. *Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів : матеріали IV Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (м. Луцьк, 9-10 квітня 2020 р.) / за ред. Ю. М. Барського, С. О. Пугача*. 2020. С. 109-111.
15. Федонюк В.В., Гей Д.В., Дорош С.А. Геоінформаційні ресурси для вивчення об'єктів природно-заповідного фонду Волинської області. *Охорона довкілля: збірник наукових статей XVI Всеукраїнських наукових Таліївських читань*. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. С. 143-146.
16. Сучасний екологічний стан та перспективи екологічно безпечного стійкого розвитку Волинської області: колективна монографія / за ред. В.О. Фесюка. Київ: ТОВ «Підприємство «Ві Ен Ей», 2016. 316 с.
17. Екомережа України та її природні ядра / Шеляг-Сосонко Ю.Р., Ткаченко В.С., Андрієнко Т.Л., Мовчан Я.І. *Український Ботанічний Журнал*. 2005. Т. 62, № 2. С. 142-159.
18. Шеляг-Сосонко Ю. Наукові засади встановлення принципів і критерії територіальної структури екомережі та екосистемних параметрів її складових. *Національна мережа України : пріоритети формування : Збірник статей та виступів на Нац. конф. (Київ, 22 січ. 2001 р.)*. Київ. 2001. С. 17-21.
19. Екологічна мережа України: сучасний стан та перспективи розвитку / Фесюк В.О., Федонюк М. А., Федонюк В.В., Мороз І.А. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія*. 2012. № 2 (Випуск 32). С. 160-164.
20. Грищенко Ю. М., Яковичина М. С. Екологічні мережі Волині. *Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки*. 2007. № 11, ч. 2. С. 104-108.